

Мілітарныя абрысы культу Божай Маці Жыровіцкай у XVII ст.*

Генадзь Сагановіч

Традыцыя прыпісваць Божай Маці функцыі абароны ад ворага і забеспячэння ваенных перамог мела глыбокія карані і ўзыходзіла да Візантыйскай імперыі. Там яшчэ ў VII ст., пасля цудоўнай абароны Канстанцінопаля ад авараў, Марыя стала апякункай візантыйскай сталіцы, а таксама воінаў і саміх імператараў, што бралі яе ікону ў ваенныя паходы¹. У візантыйскіх гімнах Багародзіцу называлі “правадыркай войскаў”, “непрабівальным шчыгом”² і іншымі падобнымі азначэннямі з ваеннага лексікону.

Пад уплывам візантыйскай традыцыі такое ўспрыманне Дзевы Марыі пашыралася на Русі. Адзін з ранніх прыкладаў таму – бітва 1170 г. за Ноўгарад Вялікі, калі, паводле легенды, ікона Божай Маці дапамагла ноўгарадцам абараніцца ад суздальцаў³. У гісторыі Маскоўскай дзяржавы таксама вядома нямала выпадкаў, калі ваенныя поспехі звязваліся з імем Багародзіцы. Так, у літаратуры можна знайсці сцвярджэнні, што ў 1380 г. у аблозе

* Артыкул напісаны дзякуючы стыпендыі *Thesaurus Poloniae* МЦК у Кракаве (восень 2018).

¹ Гл.: Степаненко В. П. Военный аспект культа Богоматери в Византии (IX–XII вв.) // *Античная древность и средние века*. Вып. 31. Екатеринбург, 2000. С. 198–220.

² Vitkauskienė B. R. Kult maryjny // *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego: analizy i obrazy / oprac. Ališauskas V. [et al.]; przekł. Bukowiec P., Kalęba B., Piasecka B. Kraków, 2006. S. 273.*

³ Сказание о земной жизни Пресвятой Богородицы [репринт изд. 1904 г.]. Москва, 1991. С. 242–243.

арміі князя Дзмітрыя Іванавіча Данскога на Куліковым полі знаходзілася ікона Успення Божай Маці і што сам князь прыпісаў перамогу яе заступніцтву⁴; што нябесная заступніца часта ратавала ад спусташэнняў Маскву (у 1395 г. ад Тамерлана, у 1408 г. ад хана Эдыгея, у 1521 г. ад крымскага хана Махмет Гірэя), а ў 1581 г. не дазволіла арміі Стэфана Баторыя захапіць Пскоў⁵ і да т. п.

У межах ВКЛ, як і ў Польскім каралеўстве, якое з XIV ст. уключала і заходнія землі Украіны, развіццё візантыйска-ўсходнеславянскага культу Марыі знайшло натуральны працяг. На абшарах дзяржавы Ягайлавічаў разам з шанаваннем Божай Маці ў грамадстве пашыралася яе прызнанне ў войску. Адною з ранніх праў такой тэндэнцыі была, сярод іншага, папулярнасць “Багародзіцы”, якая стала важнай баявой песняй у XV ст., пад час войнаў з Немецкім ордэнам, пра што пісаў у сваёй хроніцы Ян Длугаш⁶. Трэба ўлічваць, што Ордэн ад пачатку існавання таксама называў сваёй апякункай Найсвяцейшую Панну Марыю. Для рыцараў гэтага ордэна яе культ пераўзыходзіў нават культ Хрыста – пра адданасць рыцараў Марыі шмат напісаў хроніст Пётр з Дусбурга⁷. І ў тым, што “Багародзіца” гучала ў 1410 г. пад Грунвальдам, у паслядоўным прысваенні гэтай песні войскамі Ягайлы і Вітаўта, даследчыкі небеспадстаўна бачаць адкрытае ідэалагічнае супрацьборства і духоўнае суперніцтва з рыцарскай дзяржавай⁸. Пазней

⁴ Праўда, даследчыкі не знаходзяць гэтаму яўных сведчанняў, а сама Данская ікона Прасвятой Багародзіцы, як высветлена, была напісана пазней. Гл.: Амелькин А., Селезнев Ю. Куликовская битва в свидетельствах современников и памяти потомков. Москва, 2011. С. 267–268.

⁵ Сказание о земной жизни Пресвятой Богородицы. С. 245, 247–249, 252–255.

⁶ Długosz J. Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 10 i 11 / przeł. J. Mrukówna, red. S. Gawęda i in. Warszawa, 1982. S. 122–123 i інш.

⁷ Петр из Дусбурга. Хроника земли Прусской. Москва, 1997. С. 65–66, 69–70 і далей. Пар.: Матузова В. И. Время в “Хронике земли Прусской” Петра из Дусбурга // Древнейшие государства Восточной Европы, 2006. Москва, 2009. С. 326–328.

⁸ Hашод J.-P. “Dlaczego pod Grunwaldem śpiewano ‘Bogurodzice’?”

“Багародзіца” спявалася “па звычайу продкаў”⁹ перад бітвамі і ў абозах войскаў Рэчы Паспалітай і асабліва шанавалася, што можна звязваць з узрастаннем веры ў яе сілу. З пачатку XVII ст. захаваліся абозныя казані, прысвечаныя Багародзіцы. Перад пачаткам бітвы ўсе мусілі выконваць гэтую песню, каб падкрэсліць містычны характар войска як выбранага народа¹⁰.

Даследчыкі адзначаюць, што XVII стагоддзе стала часам лавінападобнага ўзрастання колькасці месцаў культу Марыі ў Рэчы Паспалітай. Як тлумачыцца, адной з прычын такой з’явы можна лічыць змену тыпу набожнасці, а менавіта з’яўленне “тэалогіі страху”, якая запанавала на абшарах Еўропы ў эпоху барока¹¹. На ўсходніх землях Рэчы Паспалітай на ўмацаванне культуры і памнажэнне яго святых месцаў у XVII і XVIII ст. паўплывалі таксама частыя войны ды прыродныя катаклізмы, перажываць якія насельніцтву дапамагала шанаванне ікон, вера ў дапамогу Марыі¹². Пра тэкцыі нябеснай заступніцы прыпісваліся і перамогі над ворагам. Пры гэтым аб дапамозе ў тыя часы прасілі не ў Багародзіцы як такой, а ў канкрэтнай яе выявы – у іконы¹³. З надзеяй на цудоўныя абразы і ўмяшанне Божай Маці ў хаду вайны, відаць, можна звязваць і тое, што пазней у

Duchowa rywalizacja między Krzyżakami a Polakami // Pamiętnik Literacki. T. XCVI (2005). Z. 2. S. 43–49.

⁹ Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana. T. 1. Warszawa, 1978. S. 185–187; Łopatecki K. koncepcja Boga – Pana historii wśród żołnierzy Rzeczypospolitej na przełomie XVI i XVII wieku // Religia wobec historii, historia wobec religii / pod red. E. Przybył. Kraków, 2006. S. 369.

¹⁰ Kazania ks. Fabijana Birkowskiego Zakonu S. Dominika kaznodziejskiego / wyd. K. J. Turowski. Krakow, 1858. S. viii; пар.: Barłowska M. Ekscyrtarz Chodkiewicza w “Wojnie Chocimskiej” Wacława Potockiego. Powinowactwa literackie i rzeczywiste // Barok 2001. Nr. 1. S. 93; Łopatecki K. Op. cit. S. 369.

¹¹ Zakrzewski A. J. W kręgu kultu maryjnego: Jasna Góra w kulturze staropolskiej. Częstochowa, 1995. S. 86–88.

¹² Пар.: Kuchowicz Z. Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku. Łódź, 1975. S. 106–107.

¹³ Niendorf M. Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1795). Wiesbaden, 2006. S. 158–159.

цырымоніях каранацыі Дзевы Марыі ў Рэчы Паспалітай абавязковым элементам урачыстасці было войска¹⁴.

Характэрна, што мілітарныя матывы культуры Марыі прапагандаваліся і ў тагачаснай літаратуры. Напрыклад, у адным з найбольш значных твораў вялікага канцлера ВКЛ Альбрэхта Станіслава Радзівіла “Дыскурс набожны...”¹⁵, напісаным не пазней за 1635 г., аўтар параўноўвае Дзеву Марыю з войскам, называе яе гетманам, што камандуе “палкоўнікамі” і “ротмістрамі”, пад якімі меліся на ўвазе патрыярхі, апосталы і вызнаўцы Марыі – аддзелы, гатовыя да бою¹⁶. А ў вершы славутага польскага паэта і гісторыка Веспасіяна Кахоўскага “Студзянна” Багародзіца была названа “кватармайстрам нябесных палкоў”, “нябесным абозным”¹⁷.

Веру ў дапамогу Марыі падмацоўвалі канкрэтныя прыклады яе заступніцтва за сваіх вызнаўцаў. Відаць, самым вядомым на тыя часы прататыпам умяшання нябеснай апякункі ў вайну стала абарона Яснай Гары ад шведаў у канцы 1655 г., упершыню апісаная прыёрам чанстахоўскага кляштара айцоў паўлінаў Аўгустынам Кардэцкім у “Новай Гігантамахіі”¹⁸. Услед за ім аўтары іншых твораў, што апісвалі аблогу, найперш такія, як Станіслаў Кабежыцкі і Амброзы Нешпарковіч¹⁹, галоўную ролю ў пе-

¹⁴ Łopatecki K. Nabożeństwa wojskowe w Rzeczypospolitej szlacheckiej: zarys organizacyjno-prawny // Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań, XVI–XVIII wiek / pod red. T. Ciesielskiego i A. Filipczak-Kocur. Warszawa – Opole, 2008. S. 533.

¹⁵ Radziwiłł A. S. Dyskurs nabożny z kilku słów wzięty o wysławieniu najświętszej Panny Bogarodzicy Maryjej. Krakow, 1650.

¹⁶ Radziwiłł A. S. Dyskurs nabożny... S. 1, 11, 267, 274–292, 305 i інш. Пар.: Słomak I. Militaria w wybranych modlitewnikach XVIII wieku – wobec tradycji emblematyki // Terminus. R. XIV. Kraków, 2012. S. 72.

¹⁷ Kochowski W. Utwory poetyckie: wybór / oprac. M. Eustachiewicz. Wyd. 2. Wrocław, 1991. S. 80.

¹⁸ Kordecki A. Nowa Gigantomachia. Kraków, 1657; Pamiętnik oblężenia Częstochowy: 1655 r. / Augustyn Kordecki; tł. z łac. J. Łebkowskiego i e. Łepkowskiego z r. 1858 / red. J. Majdecki. Częstochowa, 1991. Пар.: Kersten A. Szwedzi pod Jasną Górą 1655. Warszawa, 1975.

¹⁹ Kobierzycki S. Obsidio Clari Montis Częstochoviensis <...> Gdańsk, 1656; Obsidio Clari Montis = Oblężenie Jasnej Góry / Stanisław Kobierzycki; z jęz. łac. przeł. K. Chmielewska i E. Rygał; wstęp i

рамозе над шведамі таксама прыпісвалі Марыі. Апошні пісаў, напрыклад, што самі шведы гаварылі, як Марыя паказвалася ім пад час аблогі, і ў выніку яе ўмяшання іх кулі то білі ў зямлю, то бралі вышэй, а запальныя ядры, выстраленыя па кляштары, ляцелі назад²⁰.

“Новая Гігантамахія” Кардэцкага выканала важную ролю ў тым, каб грамадства верыла ў чудадзейнае ўмяшанне Чорнай Мадонны (як называлі абраз Божай Маці Чанстахоўскай) у абарону Яснай Гары і дапамогу сваім вызнаўцам: чатыры разы яна друкавалася ў другой палове XVII ст. і яшчэ тройчы – у наступным стагоддзі²¹. За названымі аўтарамі гэтую ж ідэю праводзілі творцы польскай нацыянальнай літаратуры (у т. л. Адам Міцкевіч, Генрык Сянкевіч), і ў XIX ст. Ясная Гара стала польскім нацыянальным міфам. Безумоўна, да гэтага спрычыніліся не толькі сама паспяхова абарона Яснай Гары ад шведаў, але і звязаная з ёю львоўская прысяга караля Яна Казіміра ў 1656 г. з афіцыйным абвяшчэннем Багародзіцы каралевай Польшчы і ВКЛ, а, напэўна, яшчэ больш – каранацыя Чанстахоўскай іконы (1717 г.)²². Як бы там ні было, сама вера ў тое, што гэта ўмяшанне Марыі забяспечыла поспех абароны Чанстаховы ў 1655 г., рабілася фактам масавай свядомасці насельніцтва Рэчы Паспалітай яшчэ ў другой палове XVII ст.²³.

Аднак такой славе Яснай Гары і Чорнай Мадонны папярэднічаў шэраг менш вядомых прыкладаў на

przypr. A. J. Zakrzewski. Kraków, 2007; Nieszporkowitz A. *Odrobiny Stołu Krolewskiego, Abo Historya O Cudownym Obrazie Naswiętej Panny Maryey Częstochowskiey <...> na Iasney Gorze Częstochowskiey <...>* Kraków, 1683. Пар.: Michałowska M. *Palladium polskie. Militarne aspekty ikonografii maryjnej XVII–XVIII wieku // Studia Claromontana*. Т. 6. Jasna Góra, 1985. S. 34–35.

²⁰ Nieszporkowitz A. *Odrobiny Stołu Krolewskiego...* S. 161–163, 167, 169.

²¹ Zakrzewski A. J. *W kręgu kultu maryjnego...* S. 110.

²² Witkowska A., Nastalska-Wiśnicka J. *Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej. Maryjne miejsca święte w drukach staropolskich*. Lublin, 2013. S. 91, 120–121.

²³ Michałowska M. *Palladium polskie. Militarne aspekty ikonografii maryjnej XVII–XVIII wieku // Studia Claromontana*. Т. 6. Jasna Góra, 1985. S. 44–45.

ўсходнеславянскіх землях Рэчы Паспалітай, дзе цудатворныя іконы Дзевы Марыі, як лічылася, задавальнялі гараच्या малітоўныя просьбы сваіх вызнаўцаў і дапамагалі ім у вайне з непрыяцелем. У прыватнасці, з ваеннай гісторыяй сярэдзіны XVII ст. непасрэдна звязана ікона Божай Маці Холмскай²⁴. Як сцвярджаў канцлер А. С. Радзівіл, калі кароль Ян Казімір у 1651 г. “пачуў аповеды пра цудоўны абраз Багародзіцы ў Холме ў схізматыкаў”, то забраў яго ў паход супраць казакоў і змясціў у абозе каля намета для правядзення імшы²⁵. Пра абраз Дзевы Марыі ў каралеўскім абозе, каля якога ўсё войска заўзята малілася, паведамляў у сваіх успамінах і Станіслаў Асвенцім. Апошні пісаў таксама, што незадоўга да бітвы коннікі з харугвы падольскага ваяводы Станіслава Патоцкага, “будучы ў полі на старожи, убачылі ў паветры белагаловую, якая сваім плашчом прыкрывала наш абоз”, – і гэты прывід быў успрыняты як знак пратэкцыі Марыі над войскам Рэчы Паспалітай і зарука будучых перамог²⁶. Пасля пераможнай бітвы 1651 г. пад Берасцечкам лічылася, што вікторыю арміі Рэчы Паспалітай прынёс у тым ліку абраз Божай Маці Холмскай. Перад ім былі складзены сабраныя графеі, а кароль “на каленях і без падушкі дзякаваў Богу і Багародзіцы”²⁷. Сцэна з каралём перад холмскай іконай у першай палове XVIII ст. была змешчана на срэбраным пакрыцці алтарнай пліты ў старой грэка-каталіцкай царкве Нараджэння Найяснейшай Дзевы Марыі ў Холме.

Падобную славу займела ікона Божай Маці Бярдычаўскай, якую ў мясцовы кляштар кармелітаў перадаў кіеўскі ваявода Януш Тышкевіч (лагойскі) у падзяку за

²⁴ Пар.: Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Живая древность: литературная традиция культа иконы Богоматери Холмской наших дней // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2002. № 2 (8). С. 14–25.

²⁵ Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. Przełożyli i oprac. A. Przyboś i R. Żelewski. T. 3. Warszawa, 1980. S. 291.

²⁶ Stanisława Oświęcima dyaryusz 1643–1651 / wyd. W. Czermak. Kraków, 1907. S. S. 289. Пар.: Michałowska M. Palladium polskie. Militarne aspekty ikonografii maryjnej XVII–XVIII wieku // Studia Claromontana. T. 6. Jasna Góra, 1985. S. 32.

²⁷ Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 3. S. 309.

вызваленне з турэцкай няволі²⁸. Яе называлі “Аздобай і абаронай украінскіх краёў”²⁹, а сам Бярдычаў – “фар-тэцыяй Божай Маці”. Адзначылася ў вайне і Сокальская ікона Божай Маці: традыцыя сцвярджае, што яна ў 1655 г. “страхам паразіла” вялікія войскі Багдана Хмяльніцкага³⁰.

На землях Беларусі таксама былі цудоўнейшыя іконы з падобнай славай. Сярод іх трэба найперш прыгадаць абраз Божай Маці, які належаў касцёлу кармелітаў у Бялынічах (закладзены Львом Сапегам у 1620-я гады)³¹. Пра яго паходжанне амаль не захавалася дакладных звестак³². Найвергодней, ікона была мясцовай – яе стварыў у 20-я ці 30-я гады XVII ст. невядомы мастак³³. Неўзабаве пасля гэтага яна пачала праслаўляцца цудамі³⁴, сярод якіх – паспяхова абаро-

²⁸ Słomak I. Militaria w wybranych modlitewnikach XVIII wieku – wobec tradycji emblematyki. S. 73.

²⁹ “Ozdoba i obrona Ukraińskich Krajów” – гл.: [Pinocci J. S.] Grzegorz od Św. Ducha: Ozdoba y obrona Ukraińskich krajów Przewodowna w Berdyczowskim obrazie Marya... Berdyczow, 1765; Пар.: Witkowska A., Nastalska-Wiśnicka J. Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej. S. 164–166.

³⁰ Barącz S. Cudowne Obrazy Matki Najświętszej w Polsce. Lwów, 1891. S. 251.

³¹ На думку В. Насевіча, на жаль, нічым не пацверджаную, Л. Сапега мог і абраз вывезці з межаў Маскоўскай дзяржавы ў гады Смуты. Гл.: Насевіч В. У складзе Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай // Памяць: Бялыніцкі раён. Мінск, 2000. С. 49.

³² Асноўную літаратуру гл. у: Witkowska A., Nastalska-Wiśnicka J. Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej, s. 173–174.

³³ Жудро Ф. Бельничский Богородичный монастырь // Могилевские Епархиальные Ведомости (далее МЕВ). 1893. № 27-28. С. 492–496; Wołyniak [Giżycki J. M.]. Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi. Cz. 1. Kraków, 1918. S. 33–34.

³⁴ У літаратуры сцвярджаецца, што ў XVIII ст. з-за цудоўнай іконы Божай Маці Бялынічы называлі “Беларускай Чанстаховай”. Гл.: Barącz S. Cudowne Obrazy Matki Najświętszej w Polsce. S. 21–22; Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 1. Warszawa, 1880. S. 199. Цікава, што ў В. Насевіча яна “руская Чанстахова” – на жаль, без спасылкі на крыніцы. Гл.: Памяць: Бялыніцкі раён. Мінск, 2000. С. 56. У кожным разе Бялыніцкую ікону маглі параўноўваць са славытым Чанстахоўскім абразом толькі пасля таго, як у 1760 г. яе вярнулі з Ляхавіч у Бялынічы, дзе быў узведзены новы касцёл, а ў наступным годзе смаленскі епіскап Ежы М. Гільцэн (Hylzen) з дазволу Апостальскай сталіцы правёў каранацыю гэтай святыні.

на Ляхавіч у 1660 г., пад час вайны з Маскоўскай дзяржавай. У Ляхавічы ікона трапіла ў 1655 г., калі яе перадалі ў моцную фартэцыю Сапегаў, каб уберагчы святыню ад прафанацыі ці рабавання, і заставалася яна там больш за сто гадоў. У літаратуры часам выказваецца думка, што Божай Маці Бялыніцкай дзякавалі за перамогу арміі Рэчы Паспалітай над маскоўскімі сіламі ў бітве пад Палонкай у 1660 г.³⁵, хоць сам абраз знаходзіўся тады ў абложанай фартэцыі Ляхавіч. На справе з умяшаннем Божай Маці Бялыніцкай звязвалі ўсё ж толькі абарону Ляхавіч, а не бітву пад Палонкай. Пра гэта ясна сведчаць гравюра³⁶, прысвечаная згаданай абароне, і вога³⁷, ахвяраваная іконе ў падзяку за абарону Ляхавіч, відаць, самім Станіславам Міхалам Юдыцкім, які кіраваў ляхавіцкай залогай.

Яшчэ адзін беларускі абраз праславіўся дачыненасцю да перамогі 1673 г. пад Хоцінам – гэта абраз Божай Маці з Юравіч³⁸. Згодна з каталіцкай традыцыяй, калі пад Хоцінам турэцкая армія абступіла войска гетмана Яна Сабескага і ўжо не было надзеі на добры сыход супрацьстаяння, у

³⁵ Krahel T. Sanktuaria maryjne decezji wileńskiej // Wiadomości Kościelne Diecezji Białostockiej. Т. 13: 1987. № 3. С. 115. Пар.: Witkowska A., Nastalska-Wiśnicka J. Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej. S. 120–121.

³⁶ Гл.: Бабулин И. Б. Московские “легионы” на гравюре “Осада Ляхович в 1660 году” // История военного дела: исследования и источники. Т. 3. С.-Петербург, 2012. С. 297–320. Пар.: Kossarzewski K. Kampania roku 1660 na Litwie. Zabrze, 2005.

³⁷ Паломническое путешествие воспитанников Могилевской духовной семинарии в Бельничский мужской монастырь 18–20 июня 1893 года // МЭВ. 1893. № 21. С. 366. У надпісе на воце, названым “Obrońca Lachowicka – początek wojen wygranych”, аўтар дзякаваў Бялыніцкай Панне за тое, што ўберагла яго ад “непрыяцельскай рукі”, і дадаваў: “Дзякуючы табе абараніў Ляхавіцкі замак, дзякуючы табе адбіў маскоўскія і шведскія штурмы” (*Przez cie Lachowickiego zamku obroniłem / Przez cie szturmy moskiewskie i szwedzkie odbiłem...*). Пар.: Корнилова Л. А. Страницы белорусской мариологии: Жировичская, Бельничская и Остробрамская иконы Богородицы // Сборник Калужского художественного музея. Вып. 1. Ч. 1. Калуга, 1993. С. 40.

³⁸ Асноўную літаратуру пра гэты абраз гл. у: Witkowska A., Nastalska-Wiśnicka J. Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej, s. 289–290.

храмах Рэчы Паспалітай сталі прасіць дапамогі супраць непрыяцеля. Тады, як сцвярджаў у сваім творы ксёндз Францішак Колерт, аўтар кніжкі па гісторыі гэтай іконы, у Юравічы да капліцы сабраўся “цэлы Мазырскі павет”, які ў малітвах прасіў, каб Маці Божая выслала на дапамогу рыцарству Рэчы Паспалітай “моцнага Анёла, дала падтрымку і абарону...”³⁹. І ўжо ў наступную ноч людзі пабачылі “над капліцай Юравіцкай Марыі дзіўнае святло, з якога зарады вогненных стрэлаў выляталі да Хоціма – ясны знак Нябеснай дапамогі і падтрымкі...”. А ўдзень Сабескі разбіў туркаў, перамогшы іх намнога большую армію. Ф. Колерт адназначна звязваў вікторыю з умяшаннем Юравіцкай Марыі, якая “стала страшнай Бусурману, як выстаўлены абоз”, і сцвярджаў, што тыя стрэлы, якія бачылі над капліцай, паляцелі на галовы непрыяцеля⁴⁰. У адной з песняў пра цудоўны абраз з Юравічаў, друкаваных пазней, ён таксама праслаўляецца за ролю ў перамозе над туркамі пад Хоцінам⁴¹.

Аднак сярод cudatворных ікон, звязаных з ваеннымі падзеямі на землях Беларусі, асаблівае месца належыць несумненна Божай Маці Жыровіцкай. Гэты маленькі абраз, зроблены на яшмавым камені авальнай формы, належыць да найбольш папулярнага ў візантыйскім мастацтве іканаграфічнага тыпу “Замілаванне” (або “Элеўса”)⁴². Яго гісторыі прысвечана нямала дадзенаў⁴³, а важнай крынічнай асновай з’яўляюцца творы, напісаныя манахамі Жыровіцкага манастыра ў

³⁹ Kolert F. Krynice cudownych łask Maryi z Jurowickich Górnikaжace. Nieświeź, 1755. S. B9.

⁴⁰ Тамсама. S. B10–B11.

⁴¹ У песні, між іншага, гаворыцца: *...pod Chocimem tłuszcz bisurmanska zbila, zgniotła, rozproszyła i w niewiez ich obrociłaś Siłą swą świętą*. Гл.: Barač S. Cudowne Obrazy Matki Najświętszej w Polsce. S. 95.

⁴² Бобров Ю. Г. Основы иконографии древнерусской живописи. С.-Петербург, 1995. С. 209, 215–216.

⁴³ Сярод публікацый апошніх дзесяцігоддзяў гл.: Mironowicz A. Jozafat Dubieniecki – historia cudownego obrazu żyrowickiego // Rocznik Teologiczny. Т. XXXIII (1991). S. 195–215; Chomik P. Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Białystok, 2003. S. 60–74 i наст.

XVII–XVIII ст. Першым такім творам стала “Гісторыя, або Повесть людей розных, веры годных, о образе чудотворном Пренасвятейшого Девы Марии Жировицком...”, напісаная Феадосіем Баравіком не пазней за 1621 г. і затым надрукаваная ў Вільні спачатку на старабеларускай і польскай, а потым толькі на польскай мове⁴⁴. Яна ўключае гісторыю з’яўлення іконы ў Жыровічах, яе апісанне і прыклады цудаў, якія пры ёй адбыліся. Потым узнік твор “Чудотворная икона Пресвятой Богородицы в Жировичах” Ясафата Дубянецкага, які быў манахам, а ў 1652–1654 г. архімандрытам Жыровіцкага манастыра. Яго кніга, што ўяўляла з сябе перапрацоўку гісторыі Баравіка з дапаўненнямі⁴⁵, хутка таксама была выдадзена базыльянамі ў Вільні⁴⁶. Рукпісы твораў як Баравіка, так і Дубянецкага, якія калісь належалі Жыровіцкаму базыльянскаму манастыру, а цяпер захоўваюцца ў архіўных фондах у Санкт-Пецярбурзе⁴⁷ і Львове⁴⁸, застаюцца каштоўнымі крыніцамі па гісторыі іконы да гэтага часу.

⁴⁴ Гл. другое польскамоўнае выданне: Borowik T. Historia abo powieść zgodliwa przez pewne podanie ludzi wiary godnych o obrazie przyczystey Panny Mariey żyrowickim cudotwornym. Wilno, 1628.

⁴⁵ Падрабязней гл.: Мірановіч А. Малавядомая крыніца да гісторыі Жыровіцкага манастыра // Беларускі зборнік: статьи и материалы по истории и культуре Белоруссии. Вып. 6. С.-Петербург, 2008. С. 167–169.

⁴⁶ Dubieniecki J. Historia o obrazie przyczystej Panny Mariey cudownym. Wilno, 1653.

⁴⁷ Боровик Т. “Гісторыя або повесть...”. Архив Санкт-Петербургского института истории РАН (далее АСПБИИ РАН). Ф. 52 (коллекция П. Н. Доброхотова). Оп. 1. Д. 38. Л. 15–19. Што тычыцца твора Я. Дубянецкага “Образ Чудотворны Пресвятой Богородицы в Жировичах”, то гэта больш позняя копія друкаванай версіі яго кнігі 1653 г. Гл.: АСПБИИ РАН. Ф. 52. Оп. 1. № 270. Л. 1–50б. Публікацыя ў: Mironowicz A. Jozafat Dubieniecki – historia cudownego obrazu żyrowickiego. S. 207–215.

⁴⁸ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, Відділ рукописів (далей ЛННБУ ВР). МВ 261: Dubieniecki J. O Cudach którą sie wszechmocnościa Boża Przy Obrazie Przyczystej Dziewicy w Żyrowicach po dziś dzien dzieja. Пар.: Суша А. Лёс культурнай спадчыны грэка-каталіцкай царквы ў Беларусі: новыя знаходкі ў львоўскіх зборах //

Згодна з “Гісторыяй...” Баравіка, ікона з’явілася пас-тушкам у лесе на дзікай грушы, калі ўладальнікам Жы-ровіч быў маршалак гаспадарскі Аляксандр Солтан⁴⁹, і хутка стала вядомая сваімі цудамі – дапамогай хворым і пакалечаным ды іншымі праявамі боскай ласкі. Найболь-шая ж вядомасць да жыровіцкай святыні прыйшла ў перыяд яе прыналежнасці базыльянам – пасля 1609 г. Калі ў творы Феадосія Баравіка першы чуд ад святой іконы ў Жыровічах быў засведчаны пад 1558 г., а іх пералік да-ведзены 1628 г.⁵⁰, то Ясафат Дубянецкі ў сваёй кнізе запі-саў цуды да 1652 г., пры гэтым найбольшая іх колькасць прыпадала на апошнія гады, калі ў Рэчы Паспалітай бу-шавала казацкае паўстанне⁵¹. Але іх рэгістрацыя працяг-валася, і ў рукапісе Я. Дубянецкага, які захоўваецца ў Львове, за перыяд з 1558 г. да сярэдзіны XVII ст. запіса-на ўжо 1976 выпадкаў Боскай ласкі, што адбыліся пры жыровіцкай іконе⁵². І на гэтым рэгістратарская праца не скончылася. Да нас дайшлі два рукапісы розных аўтараў, якія запісалі розныя цуды ды сцвярджэнні іх сведкаў за перыяд з 1619 да 1756 г.⁵³. У іх гаворыцца пра ўваскра-шэнне памерлых, рознага роду выздараўленні, вылечван-ні рук і ног, вяртанне зроку, розуму, мовы і г. д. Гэта пера-важна тыповыя прыклады дабрадзействаў Багародзіцы, якія ў той час прыпісваліся і многім іншым чудатворным

Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі / склад. Л. Г. Кірухіна, К. В. Суша. Вып. 11. Мінск, 2009. С. 88–130.

⁴⁹ Найверагодней ікона з’явілася ў першыя дзесяцігоддзі XVI ст. Гл.: Жукович П. Неизданное русское сказание о Жировичской иконе Божией Матери (в связи с историей русского дворянского рода Солтанов Жировицких) // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. Т. XVII. Кн. 2. С.-Петербург, 1912. С. 204–209.

⁵⁰ Borowik T. Historia abo powieść... S. D, O3.

⁵¹ Dubieniecki J. Historia o obrazie... S. 74–129.

⁵² ЛННБУ ВР. МВ 261: Dubieniecki J. O Cudach którą sie wszechmocnością Boża Przy Obrazie Przczystej Dziewicy w Zyrowicach po dzis dzien dzieja.

⁵³ ЛННБУ ВР. МВ 393, МВ 394. Пар.: Суша А. Лёс культурнай спадчыны грэка-каталіцкай царквы ў Беларусі: новыя знаходкі ў львоўскіх зборах. С. 92.

абразам⁵⁴. Але ёсць сярод іх многа такіх, што вылучаюцца ў асобную катэгорыю цудаў – гэта розныя формы дапамогі ў вайне супраць ворагаў.

Спачатку мілітарныя матывы цудадзейнай сілы Божай Маці Жыровіцкай выяўляліся ў сувязі з прыездамі каралёў польскіх і вялікіх князёў літоўскіх, якія пачалі наведваць жыровіцкую святыню з сярэдзіны XVII в. Першым з каранаваных асобаў у Жыровічы прыехаў кароль Уладзіслаў IV Ваза з каралевай Цэцыліяй Рэнатай. Пра гэты візіт, што адбыўся ў пачатку 1644 г., пісаў у сваіх мемуарах цытаваны вышэй Альбрэхт Станіслаў Радзівіл, які адзначыў, што манарх “ахвяраваў Багародзіцы дары вялікай каштоўнасці” і прабыў тады ў Жыровічах два дні⁵⁵. Потым іх гасцінна прымаў у сваіх Ружанах надворны маршалак Казімір Лявон Сапега⁵⁶, які шчодро падтрымліваў уніяцкую царкву ў ВКЛ. За каралеўскай парай прыехалі каронны канцлер і вялікая світа саноўнікаў. Спецыяльную службу ў жыровіцкай царкве адслужыў віленскі архімандрыт Аляксей Дубовіч, адзін з лепшых уніяцкіх красамоўцаў. Яго казань была выдадзена ў Вільні асобнай кніжачкай пад назвай “Кан’юнкцыя зямных планет з нябеснымі, выстаўленая ў Жыровіцкай царкве”⁵⁷. Базыльянскі прапаведнік гаварыў у казані, што пасля прыезду такога манарха “сэрцы і вера ўсіх народаў” пачнуць паварочвацца да гэтага святога месца⁵⁸. Выглядае, што гэты візіт караля ў Жыровічы быў нейкім чынам звязаны

⁵⁴ Пап.: *Księga cudów przed ikoną Matki Bożej w Starym Korinnie dokonanych / do druku przygot., wstęp. A. Mironowicz. Białystok, 1997; Księga cudów przed ikoną Matki Boskiej Wałkowskiej dokonanych / do druku przygot. i wstęp. A. Mironowicz. Białystok, 2012.* Пап.: Kruk M. P. *Ikony-obrazy w świątyniach rzymskokatolickich dawnej Rzeczypospolitej. Kraków, 2011. S. 189–192.*

⁵⁵ Radziwiłł A. S. *Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 2. S. 383–384.*

⁵⁶ Kognowicki K. *Życia Sapiehów y listy od monarchów, książąt y różnych panujących do tychże pisane. T. 3. Wilno, 1792. S. 97; Sapiehowie: materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe. T. 2. Petersburg, 1891. S. 24–25.*

⁵⁷ Dubowicz A. *Coniunctia planet ziemskich z niebieskimi w cerkwi zurowieckiej wystawiona. Wilno, 1644.*

⁵⁸ *Ibidem. S. A3v.*

з планами вайны супраць Турцыі, якія Уладзіслаў IV выношваў з вузкім колам блізкіх яму палітыкаў⁵⁹. Бо толькі прымаючы такое дапушчэнне, можна зразумець, чаму ў жыровіцкай казані адзначалася, што пасля малітвы ў “той царкве, дзе вядзецца ўсходняя богаслужба”, кароль Уладзіслаў IV адбярэ ў Турцыі “ўсходнія краіны”, а Божая Маці з Сынам гатовая “ачольваць войска Яго Каралеўскай Міласці, рыхтуючы перамогі і каралеўства”⁶⁰.

Аднак да вайны з Турцыяй не дайшло, затое неўзабаве на землях Украіны распачалося казацкае паўстанне, узначаленае Багданам Хмяльніцкім, і з гэтымі падзеямі быў звязаны візіт у беларускае мястэчка наступнага манарха. У 1651 г., калі Ян Казімір Ваза рыхтаваўся весці армію ў паход супраць войска Б. Хмяльніцкага і татараў, то ён таксама паехаў памаліцца і папрасіць падтрымкі ў Божай Маці Жыровіцкай. Як адзначыў у сваім дзённіку цытаваны вышэй А. С. Радзівіл, кароль прыехаў тады ў Жыровічы, “каб прынесці прысягу” Дзеве Марыі⁶¹. Як і пад час візіту Уладзіслава IV, яго таксама прымаў у Ружанах К. Л. Сапега, а ў жыровіцкай царкве спецыяльную службу для манарха адслужыў той жа Аляксей Дубовіч, казань якога зноў выдалі ў Вільні⁶². У прадмове віленскі архімандрыт умела звязаў з’яўленне жыровіцкай іконы на грушы са старажытнай гісторыяй. Прыпамінаючы, што каралю Давіду бог падаваў знак на вяршалінах грушак, калі трэба пачаць бітву, каб перамагчы, ён рабіў выснову, што гэтым самым Госпад Бог паабяцаў ласку перамогі каралям на грушы, і напэўна “таму Айчына не можа парадавацца генеральнай вікторыяй, што па ласку такой перамогі не звярталася да груш. Генеральную перамогу трымае пры сабе Прачыстая Дзева Жыровіцкая, цудатворны абраз якой аблюбаваў сабе месца на грушы; на

⁵⁹ Historia dyplomacji polskiej (połowa X – XX w.). T. 2: 1572–1795 / pod red. Z. Wójcika. Warszawa, 1982. S. 110–111; Wisner H. Władysław IV Waza. Wrocław [et. al.], 1995. S. 101–104.

⁶⁰ Dubowicz A. Coniunctia planet... S. B2–B2v.

⁶¹ Кароль прыехаў “dla spełnienia ślubu”. Гл.: Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 3. Warszawa, 1980. S. 287.

⁶² Dubowicz A. Złota godzina dnia złotego początek. Wilno, 1651.

грушы ў святле з’явіўся, там быў заўважаны і знойдзены, да грушы заўсёды вяртаўся, на грушы здзяйсняў чуды, каб Найяснейшы Польскі Кароль, вялікі Манарх шырокай Сарматыі ў Жыровіцкай царкве набожна прасіў аб перамозе <...> уважліва слухаў жыровіцкія малітвы”, і толькі пасля гэтага пачынаў вайну – “аглядаў войска, даваў бітву”⁶³. У самой казані таксама гаварылася, што польскі кароль і вялікі князь літоўскі кленчыць у жыровіцкай царкве і пакорна схіляецца перад алтаром, аддаючы “пад абарону Божай Маці сваю Карону, сваю дзяржаву”⁶⁴.

28–30 чэрвеня 1651 г. адбылася бітва пад Берасцечкам, у якой сапраўды перамогу здабыла армія Рэчы Паспалітай. І гэтая перамога лічылася ласкай, атрыманай ад жыровіцкай іконы. Удзячны кароль у наступным годзе выдаў Жыровічам прывілей, які пацвярджаў магдэбургскае права і мусіў служыць “праслаўленню Прачыстай Дзевы Марыі і забеспячэнню патрэбаў тых, хто да яе прыходзіць...”⁶⁵.

Кнігі пудаў паказваюць, што ў гады Хмяльніччыны Божая Маці Жыровіцкая пачала дапамагаць у вайне не толькі ў адказ на малітвы манархаў: нябесным заступніцтвам яна падтрымлівала сваіх звычайных вернікаў у іх барацьбе з казакамі і дзякуючы гэтаму знаходзіла ўсё большую папулярнасць сярод удзельнікаў вайны. Цікава, што аўтар першага апісання гісторыі культуры Жыровіцкай Дзевы Марыі Феадосій Баравік, які двойчы быў ігуменама жыровіцкага манастыра, да ўступлення ў базыльянскі ордэн сам быў на вайскавай службе⁶⁶, – біяграфічны факт, які, магчыма, таксама меў нейкае значэнне для папулярызавання іконы сярод жаўнераў.

⁶³ Ibidem. S. 2rev–3.

⁶⁴ Ibidem. S. A.

⁶⁵ Гл.: Материалы для истории Жировицкого монастыря // Литовские епархиальные ведомости (далее ЛЕВ). 1864. № 4. С. 131–132. Фактычна гэта было пацверджанне права на кірмашы, дадзенага Жыровічам яшчэ ў 1642 г. каралём Уладзіславам IV, і права на абмежаванае самакіраванне, якое ў дакуменце называлася магдэбургскім правам. Гл.: Rimša E. Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego / tłum. J. Sienkiewicz. Warszawa, 2007. S. 1176–1177.

⁶⁶ Ozorowski E. Borowik Teodozy // Słownik Polskich Teologów Katolickich. T. 1. Warszawa, 1981. S. 198–199.

Першыя прыклады заступніцтва Божай Маці Жыровіцкай за ўдзельнікаў ваенных дзеянняў падаў у сваёй гісторыі іконы Язафат Дубянецкі, а потым яшчэ больш падобных выпадкаў запісалі іншыя манахі, якія працягвалі кнігі цудаў. Паводле Я. Дубянецкага, многія шляхцічы засведчылі, што ў вайне з казакамі зварот у малітве да жыровіцкай Божай Маці ўратаўваў ім жыццё. Напрыклад, зямлянін Рэчыцкага павета чачэрскі намеснік Ян Костка сцвярджаў, што калі ў 1648 г. яго схапілі казакі і ўжо выводзілі расстрэльваць, ён памаліўся абразу – і быў адпушчаны⁶⁷. Наступны сведка Павел Турчыновіч з Гарадзенскага павета, таварыш харугвы стражніка ВКЛ Грыгорыя Мірскага, сцвярджаў у сваіх звестках, што ў бітве з казакамі палкоўніка Міхаіла Крычэўскага пад Лоевам ён быў падстрэлены пад рэбры і ўжо мусіў упасці з каня, але “аддаўся помачы Найсвяцейшай Панны, ахвяруючыся яе цудатворнаму жыровіцкаму абразу, [і хоць] быў тады пасечаны, але хутка цалкам выздаравеў”⁶⁸. А Даніла Хіліцкі з Пінскага павета паведаў драматычную гісторыю пра тое, як ён з групай шляхты хаваўся ад казакоў у лесе, але тыя падпільнавалі і на яго вачах пачалі хапаць і забіваць шляхцічаў. Тады Хіліцкі схаваўся ў высокай траве і, звярнуўшыся да цудоўнай іконы, стаў праціць паратунку – і ў выніку казакі не заўважылі яго, хоць доўга шукалі і праходзілі побач⁶⁹. Лідскі шляхціч Бардоўскі таксама паведамляў пра заступніцтва Найсвяцейшай Жыровіцкай Панны ў часы “мінулых няшчасных сутычак з казакамі”: яна і яму дапамагла выйсці жывым “амаль з рук непрыяцельскіх”⁷⁰. А шляхетны Тэафіл Ян Корбут з Ваўкавыскага павета засведчыў, як ён, будучы ў 1651 г. у радзівілаўскім абозе пад Любечам, не раз апынаўся ў небяспецы “паміж густых непрыяцельскіх шабляў і куляў”, але “калі пакорным сэрцам прасіў ратунку

⁶⁷ Dubieniecki I. Historia o Obrazie... S. 21.

⁶⁸ Ibidem. S. 45–46.

⁶⁹ Ibidem. S. 55–56.

⁷⁰ [Dubieniecki J.] O Cudach którą sie wszechmocnościa Boza Przy Obrazie Przeczystej Dziewicy w Zyrowicach po dzis dzien dzieja. ЛННБУ ВР. МВ 261. S. 1095.

ў Найяснейшай Панны, то заўсёды бачыў, што [яна] як магутнай віхурай адганяла непрыяцеляў, а сам з Божай ласкі здаровым вяртаўся з бітвы”⁷¹.

Ужо ў гады барацьбы з казакамі практыкаваўся рытуал пасвячэння вайсковых харугваў перад святым абразом у Жыровічах. Запіс пра гэта ёсць у цытаваным выданні Я. Дубянецкага. Як сцвярджалі ў сакавіку 1652 г. два шляхцічы з харугвы берасцейскага земскага пісара Станіслава Баброўніцкага, яны абодва вярнуліся з вайны “здоровымі і цэлымі” дзякуючы заступніцтву Панны Марыі. Пры гэтым яны адзначылі, што папрасілі апекі ў жыровіцкай іконы ў той дзень, “калі пасля пасвячэння сваёй харугвы выходзілі з ёй з Жыровічаў”⁷².

Тое, што ў гады паўстання Хмяльніцкага чудатворны абраз жыровіцкага манастыра, можна сказаць, набываў славу абаронцы беларускіх земляў ад казакоў, пацвярджае зварот да яе заступніцтва не толькі шляхцічаў, але і жыхароў горада. Так, прадстаўнікі царкоўнага ўніяцкага брацтва з Мінска ў 1649 г. прыйшлі ў Жыровічы з паклонам, каб падзякаваць чудатворнай іконе за тое, што апека Марыі не дапусціла казакоў да горада. Яны ахвяравалі абразу сярэбраную пласцінку (воту) з вершаваным тэкстам, у якім гаварылася, што заступніцтвам Жыровіцкай Дзевы быў ад Мінска “меч казацкі адвернуты”⁷³.

Вайна 1654–1667 г. прынесла небывалыя спусташэнні як усяму краю, так і Жыровічам ды самому базыльянскаму манастыру. Базыльяне аказаліся ў сітуацыі безабаронных і бяспраўных, паколькі на захопленых землях у адпаведнасці з палітыкай маскоўскіх уладаў уніяцкая царква пазбаўлялася права на існаванне. Як паведамлялася цару, у верасні 1655 г. ратнікі ваяводы князя Аляксея Трубяцкога “город Слоним и слободы и Журавицкой унеяцкой монастырь каменной город и около Журавицкого монастыря слободы и иные унеяцкие монастыри и костелы выжгли и людей побивали и в полон имали и совсем разоряли без

⁷¹ Dubieniecki I. Historia o Obrazie... S. 93.

⁷² Ibidem. S. 77.

⁷³ [Dubieniecki J.] O Cudach... S. 1081.

остатку...”⁷⁴. Каб выратаваць цудатворны абраз, манахі вывозілі яго ў суседні Быцень, дзе базыльянскі манастыр быў цудам уратаваны ад разбураўня пробашчам Сімяонам Стаўроўскім⁷⁵. Улічваючы цяжкае становішча, у якім апынулася цалкам (*funditus*) разбуранае непрыяцелем “цудоўнае месца Жыровічы”, сойм 1661 г. выказаў мястэчку ў пастанове “асабліваю павагу і спачуванне”, вызваліўшы яго на чатыры гады ад падаткаў⁷⁶.

З іншага боку, тая спусташальная вайна па-свойму паспрыяла далейшаму развіццю культуры Божай Маці Жыровіцкай. Менавіта з запісаў за тых гады паходзіць асабліва шмат прыкладаў заступніцтва Жыровіцкай Дзевы за жаўнераў ВКЛ. Іх засведчылі ў рукапіснай “кнізе цудаў” дзясяткі ўдзельнікаў тых падзей, вайскоўцы розных чыноў – ад таварышаў да паручнікаў і капітанаў⁷⁷. Некаторыя з іх адзначылі, што гэта ім “таварыства параіла <...> ахвяравацца Найсвяцейшай Панне Жыровіцкай”⁷⁸, г. зн. у войску тады ўжо быў пэўны культ названай іконы, і многія жаўнеры бралі з сабою яе копію. Найчасцей гаворыцца пра выпадкі, калі Марыя дапамагала ўхіляцца ад варожых куляў і халоднай зброі, загойваць атрыманыя раны, уцякаць з палону і ад пагоні, ад несправядлівага ваеннага суда, а таксама ад розных іншых нягодаў ваеннага часу, у тым ліку ад абозных хваробаў. Паводле сведчанняў, такія цуды мелі месца ў баях з маскоўскім войскам пад Смаленскам, на Віцебшчыне, пад Меднікамі, у сечы з арміяй царскага ваяводы князя Юрыя Далгарукага над ракой Басяй і ў іншых бітвах.

Найбольш прыкладаў праслаўлення сілы цудадзейнай іконы прывёў ужо згаданы ротмістр Станіслаў

⁷⁴ Мялешка В. Грамадзянская вайна на Беларусі // Profesor Henryk Łowmiański – życie i dzieło : Materiały z sesji naukowej poświęconej dziesiątej rocznicy śmierci uczonogo / red. A. Kijas, K. Pietkiewicz. Poznań, 1994. S. 141.

⁷⁵ Stebelski I. Chronologia albo porządne według lat zebranie znaczniejszych w Koronie Polskiej i Wiel. Księstwie Litewskim... dziejów i rewolucji... Wilno, 1782. S. 285.

⁷⁶ Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie. T. IV. Petersburg, 1859. S. 381.

⁷⁷ ЛННБУ ВР. МВ 394. S. 9–39.

⁷⁸ Тамсама. S. 16, 59адг.

Баброўніцкі, берасцейскі земскі суддзя. Спачатку ён расказаў пра выпадкі ў Гомелі, абложаным у 1654 г. казакамі Івана Залатарэнкі, да якіх далучылася маскоўскае войска. Калі там у выніку гарматных абстрэлаў і штурмаў былі моцна пашкоджаны замкавыя сцены, Баброўніцкі сам “жыровіцкія папяровыя абразкі да дзюрак паўкладваў, і тады дзякуючы пратэкцыі Найсвяцейшай Панны [яны] былі ўратаваныя ад усіх штурмаў”. Пры гэтым, у выніку ўмяшання нябеснай апякункі, спроба казакоў запаліць замак скончылася тым, што агонь “абярнуўся і спаліў ня мала іх”⁷⁹. Гэта прыклад такога ж заступніцтва за горад, дараванага Жыровіцкай Дзевай, якім праз год на ўсю Рэч Паспалітую праславілася Божая Маці Чанстахоўская, што дапамагла абаронцам Яснай Гары адбіцца ад шведаў⁸⁰.

Пазней пад Меднікамі, сцвярджаў далей Баброўніцкі, ім давялося атакаваць двухтысячны адзел маскоўскіх стральцоў, і калі непрыяцель пачаў густы і моцны абстрэл, то многія з каня падалі, а ён у сваёй харугве нікога не страціў, і тлумачыў гэта так: “напэўна нам тое дапамагло, што кожны пры сабе па маёй парадзе меў папяровы абразок Найсвяцейшай Жыровіцкай Панны”⁸¹. Падобны цуд паўтарыўся пад Смаленскам, дзе яго харугва натрапіла на вялікую групоўку маскоўскіх рэйтараў. Там Баброўніцкі з таварышамі ўратаваўся дзякуючы таму, што “прысягнуў таму святому месцу” (г. зн. Жыровічам); так было і ў бітве 1661 г. над Басяй, дзе жыровіцкі абразок убярог яго з таварышамі ад “густой страляніны з магутных гармат”⁸². Са свайго боку шляхціч Геранім Ліпскі, які таксама браў удзел у той сечы, паведаміў, што меў зашыгтымі ажно два такія абразкі – “адзін у шапцы, а другі ў каптане на грудзях”, і “калі маскоўская пяхота адкрыла агонь з мушкетаў, то вялікая куля трапіла ў шышак

⁷⁹ Тамсама. S.14адг.–15.

⁸⁰ Pamiętnik oblężenia Częstochowy: 1655 r. / Augustyn Kordecki. Częstochowa, 1991; Obsidio Clari Montis = Oblężenie Jasnej Góry / Stanisław Kobierzycki; z jez. łac. przeł. K. Chmielewska i E. Rygał; wstęp i przyp. A. J. Zakrzewski. Kraków, 2007. S. 178–179, 210.

⁸¹ ЛННБУ ВР. МВ 394. S. 15.

⁸² Тамсама.

пад ніжнюю бляху, але, наткнуўшыся на зашыты абразок, сплосчылася і не ўчыніла шкоды”⁸³.

Нябесная апякунка не пакідала без дапамогі і многіх ужо параненых жаўнераў. Так, Якуб Адамовіч, таварыш харугвы абознага ВКЛ Міхала Казіміра Паца, апісаў тое, як яго падстрэлілі ў бітве з Хаванскім пад Віцебскам (1661 г.), пасля чаго ён чатыры дні, церпячы страшны боль, не мог дастаць кулю. Але ўспомніў, што меў пры сабе абразок жыровіцкай іконы, і ўявіў, “як у Жыровічах Найсвяцейшая Панна загойвае яго раны, і з таго часу пачаў папраўляцца, куля ў хуткім часе выпала і стаў здаровым”⁸⁴. Як апавядаў іншы шляхціч, Самуэль Рамашэўскі з Лідскага павета, калі яго, узятага ў палон, масквіцін у лесе “прастрэліў”, а потым яшчэ шабляй пасек, то ён ахвяраваўся той жа іконе – і дзякуючы гэтаму выжыў, страціўшы толькі выбітае вока⁸⁵.

Жаўнеры верылі, што іх апякунка можа пасеяць страх у стане непрыцеля, літаральна пазбавіць яго духу. Прыклад такога ўмяшання падаў да запісаў у кнігах жыровіцкага манастыра Себасцыян Высятыцкі, які сцвярджаў, што ў 1660 г., калі маскоўскае войска Хаванскага з крыкам “Руби! Руби!” раптоўна напала на ляхавіцкі абоз, то ён з таварышамі крыкнуў: “Найсвяцейшая Панна Жыровіцкая, ратуй нас!”, і ўсе прысягнулі цудоўнай іконе, у выніку “Маскву ахашіў такі страх, што самі пачалі ўцякаць”⁸⁶. Сваім жа Жыровіцкая Дзева, сцвярджалі сведкі, дадала духу⁸⁷, аберагала ад палону ці прыходзіла на выручку ў няволі. Так, Пётр Тамкевіч, Базыль Вігура і іншыя шляхцічы розных паветаў ВКЛ сцвярджалі, што прысяга жыровіцкай святыні

⁸³ Тамсама. S. 12адг.

⁸⁴ Тамсама. S. 39.

⁸⁵ Тамсама. S. 10адг.

⁸⁶ Тамсама. S. 15адг.

⁸⁷ Часам гаварылася пра амаль літаральнае вяртанне духу. Так, Марцін Кацёл са Смаленскага ваяводства, які служыў у Мсціслаўскай харугве, моцна захварэў і ў 1662 г. ужо хацеў наклаці на сябе рукі, але пасля таго, як аддаўся ў апеку цудоўнай іконе Найсвяцейшай Маці, вярнуўся да здароўя. Гл.: ЛННБУ ВР. МВ 394. S. 27–27адг.

дапамагла ім цудоўным спосабам vyrатавацца з маскоўскага палону⁸⁸. А таварыш гусарскай харугвы палявога гетмана ВКЛ Міхаіл Юршэвіч расказаў, як у бітве з царскай арміяй пад Дзіснай ён зваліўся з каня і павінен быў трапіць у палон, бо “ўжо з усіх бакоў акружыл”, але дзякуючы малітве да жыровіцкай іконы дзівам урагаваўся⁸⁹.

Урэшце Божая Маці Жыровіцкая не пакідала жаўнераў без дапамогі і ў тых выпадках, калі яны траплялі ў бяду з іншых прычын, у тым ліку з-за алкаголю. Напрыклад, Конрад Барычэўскі з харугвы палкоўніка Самуэля Кміціча распавёў, як “аднаго разу, будучы добра п’яным і ўехаўшы на кані з вялікага разбегу ў балота, зваліўся і аб вострыя камяні моцна патоўк галаву і твар, так што, калі выцягнулі з балота, нямала часу праляжаў як мярцвяк”. Але як павезлі да жыровіцкай святыні, то “на першым жа начлезе паздаравеў, пехам прайшоў з дзясятка міляў да Жыровіч і там аддаў падзяку Богу і Божай Маці”⁹⁰. Падобная гісторыя была запісана і ад шляхічча Берасцейскага ваяводства Казіміра Антановіча⁹¹.

Зразумела, да так шанаванай вайскоўцамі жыровіцкай святыні звярталіся не толькі ў хвіліны вялікай патрэбы. Адзін з актыўных удзельнікаў той вайны ашмянскі стольнік Ян Уладзіслаў Пачобут-Адлянціцкі, які служыў у гусарскай харугве палявога гетмана, у 1660-я гады шматразова наведваў Жыровічы. У сваіх успамінах ён адзначаў, што выбіраўся туды, каб “наведаць Маці Міласэрнасці”, пабыць там на богаслужбе перад цудатворнай іконай з жонкай і малымі дзеткамі, або проста прыехаць у “шчаслівае месца”⁹².

Асобнае месца ў мілітарным змесце культуры Божай Маці Жыровіцкай займае яе далучанасць да вялікага ваеннага трыумфу. Як сцвярджае традыцыя, жыровіцкі абраз спрычыніўся да перамогі ў славутай бітве 1660 г. пад

⁸⁸ ЛННБУ ВР. МВ 394. С. 9, 13.

⁸⁹ Тамсама. С. 26.

⁹⁰ Тамсама. С. 13.

⁹¹ Тамсама. С. 9адг.

⁹² Pamiętnik J. W. Poczobuta-Odlanickiego (1640–1684) / wyd. A. Rachuba. Warszawa, 1987. С. 236, 248, 267, 287, 291.

Палонкай, што каля Слоніма. Лічыцца, што напярэдадні гэтага важнага сутыкнення яму маліліся вялікі гетман Павел Сапега, які быў з войскам у Жыровічах 24 чэрвеня, і рускі ваявода Стэфан Чарнецкі, што прывёў сваю каронную дывізію на злучэнне з сіламі ВКЛ для бітвы з арміяй ваяводы баярына Івана Хаванскага⁹³. Калі баталія пад Палонкай скончылася разгромам групойкі Хаванскага⁹⁴, то заслуга ў атрыманай перамозе прыпісвалася тады Божай Маці⁹⁵. І хоць непасрэдных сведчанняў такога трактавання перамогі ў апісаннях удзельнікаў бітвы або сучаснікаў тых падзей знайсці пакуль не ўдаецца⁹⁶, некаторыя пазнейшыя крыніцы пацвярджаюць такую легенду.

Спачатку сцэна бітвы пад Палонкай стала сюжэтам апошняга малюнка ў серыі з дзесяці выяваў, што адлюстравалі галоўныя моманты гісторыі чудатворнай іконы і яе цудаў на карціне невядомага францішканіна, які ў 1666 г. намаляваў жыровіцкі абраз у натуральную велічыню⁹⁷. Пазней пра карціну на тэму згаданай бітвы паведамляў выкладчык полацкай базыльянскай школы Тэафіл Янткевіч у брашуры пра каранацыю жыровіцкай іконы, якая адбылася ў 1730 г.⁹⁸. Апісваючы інтэр’ер Успенскага сабора – галоўна-

⁹³ Charkiewicz W. Żyrowice – łask krynice. Słonim, 1930. S. 17.

⁹⁴ Пра аблогу Ляхавіч і затым пра бітву пад Палонкай падрабязней гл.: Kossarzecki K. Kampania roku 1660 na Litwie. Zabrze, 2005. S. 162–199, 220–235; Majewski A. A. Aleksander Hilary Połubiński (1626–1679), marszałek wielki litewski: działalność polityczno-wojskowa. Warszawa, 2017. S. 236–242.

⁹⁵ Charkiewicz W. Żyrowice... S. 18; Корнилова Л. А. Страницы белорусской мариологии. С. 35.

⁹⁶ У прыватнасці, Ян Хрызастом Пасэк, які ўдзельнічаў у бітве і досыць шмат увагі аддаў яе апісанню, нідзе не ўпамінае жыровіцкай іконы, адзначыўшы толькі, што пасля перамогі Стэфан Чарнецкі ў Дзень Найсвяцейшай Панны Марыі ўвайшоў у Ляхавічы, дзе яго ўзнёсла віталі як вызваленцу. Гл.: Pasek J. Ch. Pamiętniki / przedm. J. Tazbir; wstęp i objaśnienia W. Czapliński. Warszawa, 2009. S. 213–215.

⁹⁷ Фота гэтай выявы змешчана ў пачатку прыведзенай працы В. Харкевіча.

⁹⁸ Jtkiewicz T. Aquila grandis magnarum alarum in Żyroviciana solitudine nidificans, sub corona renascens Beatissima Virgo Maria, in parva sua, sed pretiosissima gemma, maximis gratijs a tertio

га жыровіцкага храма, спецыяльна дэкараванага да ўрачы-стасці, ён спыніўся на сямі авальных карцінах, змешчаных на калонах і хорах, якія дэманстравалі найбольш важныя моманты гісторыі абраза і тых цудаў, што пры ім здзейсніліся. На трэцяй левай калоне вісела карціна, якая ілюстравала перамогу ў бітве пад Палонкай з дапамогай Маці Божай Жыровіцкай. У небе над маскоўскім войскам невядомы мастак змясціў жыровіцкую ікону, што прамянямі б'е па варожых ратніках, якіх пераследуюць, забіваюць і бяруць у палон жаўнеры Рэчы Паспалітай⁹⁹.

Слава перамогі пад Палонкай прыпісвалася жыровіцкай Божай Маці і ў “Песні аб Найсвяцейшай Жыровіцкай Панне”, ці проста “Жыровіцкай песні”, якую з нагоды згаданай каранацыі напісаў базыльянін Скальскі¹⁰⁰. Гэты твор, які лічыцца самай вядомай песняй пра чудатворныя абразы ВКЛ, напісаны простаю мовай і ўтрымлівае нямала канкрэтных гістарычных фактаў, у тым ліку згадкі пра фундатараў манастыра і візіты манархаў да іконы. Самі

jam saeculo orbi nota a sanctissimo felicitis recordationis Benedicto XIII, sub felicissimo regimine Clementis XII ad secundissimam Augusti Secundi regis Poloniarum totiusque polono-palaemonici orbis felicitatem, ante comitia regni generalia Grodnae celebranda, anno Domini 1730. 19 Septembris juxta vetus vero calendarium 8 ejusdem... Supraslij, 1730. У пачатку XX ст. праіаіерэй Мікалай Дзікоўскі выдаў грунтоўны рускамоўны пераказ гэтага твора. Гл.: Диковский Н. Коронование Жировицкой чудотворной иконы Богоматери. (1730 год). Гродно, 1902.

⁹⁹ Jętkiewicz T. Aquila grandis magnarum alarum... Supraslij, 1730. S. 74. Пар.: Диковский Н. Коронование Жировицкой чудотворной иконы Богоматери. С. 40–41.

¹⁰⁰ Piesni nabozne na swięta uroczyste według porządku Kościoła Świętego Rzymsko-katolickiego na cały rok zebrane, z przydatkiem nowych pesni przedrukowane. Wilno, 1831. S. 504–514. Пар.: Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. T.3. Warszawa, 1846. S. 686. Charkiewicz W. Opus cit. S. 18; Корнилова Л. А. Страницы белорусской мариологии. С. 37; Chomik P. Elementy dydaktyczne w poezji maryjnej jako forma kultu cudownych ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim // Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej / pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk, P. Chomika. Białystok, 2002. S. 248; idem. Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Białystok, 2003. S. 353–356.

Жыровічы ў ёй названы “новай Чанстаховай”, а наконт бітвы сказана, што:

*Палубінскія і Агінскія, і зацныя Сапегі
І Карэцкія, і Чарнецкія, і адважныя Хадкевічы
Атрымалі тут Жыровіцкую дапамогу,
З малым войскам разганалі непрыяцельскую моц*¹⁰¹.

Успрыманне перамогі пад Палонкай як чарговай праявы ласкі Прачыстай Дзевы Марыі яшчэ больш праслаўляла жыровіцкі абраз. У 1684 г. у Жыровічы прыезджаў Ян III Сабескі, які маліўся і дзякаваў Божай Маці за перамогу над асманскай арміяй у бітве пад Венай. Па просьбе мясцовага войта кароль пацвердзіў беларускаму мястэчку магдэбургскае права, загадаўшы, між іншага, аберагаць пасяленне ад жаўнераў – “каб ніхто ніякім чынам не адважваўся неяк абцяжарваць гэтае святое месца...”¹⁰².

Візіты манархаў, як і вера ў ролю жыровіцкай іконы ў атрыманні вялікіх ваенных перамог, – усё гэта, несумненна, зрабіла вядомым беларускае мястэчка далёка за межамі краю. Пералічваючы ў сваім творы самыя вядомыя месцы Рэчы Паспалітай другой паловы XVII ст., у якіх былі цудатворныя іконы Божай Маці, згаданы вышэй Веспасіян Кахоўскі прывёў васямнаццаць гарадоў і мястэчак, сярод якіх на шостым месцы былі Жыровічы¹⁰³. І ў песні 1730 г. гэтае мястэчка было невыпадкова названа “новай Чанстаховай”. Калі браць пад увагу ваенны аспект культуры Божай Маці Жыровіцкай, то можна сказаць, што для ВКЛ яна ў тыя часы сапраўды была своеасаблівым аналагам Чорнай Мадонны з Яснай Гары.

¹⁰¹ Вось увесь фрагмент песні, прысвечаны бітве: *I w Połące tam walczące wojsko Moskwy przegrato / Choc sie bitwą z naszą Litwą Kawalerską scierało / Połubińscy i Ogińscy, i zacni Sapiehowie / I Koreccy, i Czarnieccy, i bitni Chodkiewiczowie / Tu przyznali Zyrowickiej pomocy / Wojska mało rozpraszalo nieprzyjacielskie mocy*. Цыт. паводле: *Piesni nabozne na swięta uroczyste...* S. 507.

¹⁰² Гл.: ЛЕВ. 1864. № 4. С. 133–134.

¹⁰³ Kochowski W. *Utwory poetyckie: wybór / oprac. M. Eustachiewicz*. Wyd. 2. Wrocław, 1991. S. 80–81.

Military aspects of the Cult of Lady of Žyrovičy in 17th century

Hienadz Sahanovič

The icon of the Virgin Mary of Žyrovičy (Western Belarus) originally belonged to Orthodox Church and was considered miraculous, but from the beginning of the 17th century, when local population started to convert to the Unia, until 1839 it belonged to the Basilian Order. During those times it became legendary for miracles and turned into one of the most famous in the Polish-Lithuanian Commonwealth. The author considers the little-known aspects of the Cult of the Lady of Žyrovičy related to several wars waged in the 17th century in Belarus. It turns out that the local nobility and the townspeople claimed that the Lady of Žyrovičy helped them in the war against Moscow and the Zaporozhian Cossacks. It was also believed that Moscow troops were defeated in 1660 near Polonka thanks to the patronage of the Lady. In general, from this point of view the icon of the Virgin Mary of Žyrovičy played nearly the same role in the Grand Duchy of Lithuania as the Black Madonna from Częstochowa in the Polish Kingdom.